

УДК 159.923

DOI <https://doi.org/10.30970/2522-1876-2018-3-3>

КОРЕКЦІЙНА РОБОТА З ФОРМУВАННЯ ЖИТТЄВОГО ЦІЛЕПОКЛАДАННЯ У ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ

Юлія Бистрова

*Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова,
вул. Пирогова, 9, м. Київ, Україна, 01601
e-mail: ceasc.edu@gmail.com*

Лідія Дрозд

*Херсонський державний університет,
вул. Університетська, 27, м. Херсон, Україна, 73000
e-mail: drozdlidiya301091@gmail.com*

Дослідження присвячено розробці та апробації корекційної програми з формування життєвого цілепокладання у дітей з особливими освітніми потребами. У статті висвітлені методичні та теоретичні засади, на яких ґрунтувалися підходи до розробки зазначеної програми. Основна мета створення програми полягала у визначенні основних умов і розробці методики формування життєвого цілепокладання у дітей з ООП у процесі спеціально організованих корекційних занять та перевірки їх ефективності на базі спеціальних загальноосвітніх шкіл, а надалі в умовах інклюзивного навчання. У статті автори також наголошують на необхідності розвитку сфер, які є складовими процесу з формуванням цілепокладання: вольової сфери – розвиток самоконтролю у дітей з ООП; мотиваційної – формування відповідальності за власні дії, компетентності дій; створення умов для переживання почуттів успіху, задоволення та щастя від самостійно зробленої праці; емоційної – корекція порушення емоційної сфери дитини, імпульсивності. Запропоновано етапи проведення занять з формування життєвого цілепокладання у дітей з ОПП. Розкрито результати діагностики причин недорозвинення процесу цілепокладання у дітей з ОПП. Авторами доведено, що для формування цілепокладання у дітей з ООП необхідна цілеспрямована робота з відтворення для цього підґрунтя – достатнього розвитку вольової сфери, зокрема етапів самоконтролю, уміння розв'язувати проблемно-практичні завдання методом спроб, вербально узагальнювати практичний досвід.

У статті визначено умови позитивного впливу корекційної програми на формування майбутніх цілей у дітей з ООП. Розкрито умови використання корекційної програми як інструменту подолання посттравматичного стресу, шляхом постанови майбутньої позитивної мети.

Ключові слова: життєве цілепокладання, особливі освітні потреби, корекційна програма, до-радча служба.

Наразі одним із пріоритетних завдань Нової української школи є формування інклюзивного освітнього середовища, що передбачає пристосування навчальних закладів та їх загальної освітньої філософії та політики до потреб усіх учнів – як обдарованих дітей, так і тих, які мають особливі освітні потреби (далі – ООП).

У зв'язку зі зростанням кількості дітей з ООП, а також ситуацією вимушеного переселення сімей з такими дітьми із зони АТО, неможливістю батьків самостійно подолати посттравматичний стрес та надати дитині на новому місці проживання належний соціально-психологічний супровід фахівців, проблема загострюється та потребує термінового вирішення.

Варто зазначити, що впродовж 2014-2018 років кількість дитячого населення, які мають особливі освітні потреби та наразі проживають на території Донецької, Луганської та прилеглих районів Запорізької областей, суттєво збільшилась у зв'язку з вимушеним переміщенням таких дітей із зони проведення АТО. За даними ПМПК, у Луганській області на кінець 2016 року кількість дітей до 18 років з ООП складає 11 тис 371 особа, у Донецькій – 15 тис 995 осіб [1]. Наприклад, у Запорізькій області у 2016 році кількість таких дітей збільшилась на 3 445 осіб, у Херсонській – на 2 694 особи [1].

З метою подолання наслідків вимушеного виключення із соціальних груп за місцем проживання у наслідок військових дій та для задоволення освітніх потреб учнів з ООП, формування у них життєвого цілепокладання має розроблятися індивідуальна навчальна програма, відповідно до особливостей інтелектуального розвитку учня. Тож якісна розробка та впровадження індивідуальної програми розвитку командою супроводу, члени якої володіють технологіями корекційно-педагогічної діяльності в умовах інклюзивного освітнього середовища, є фактором подолання стресу та подальшої соціалізації та соціальної адаптації дітей з особливими освітніми потребами. Одним із напрямів програми психологічного супроводу має стати корекційна робота з формування життєвого цілепокладання у дітей з ОПП.

Розвиток життєвого цілепокладання є необхідною умовою становлення й функціонування людини, зокрема її діяльності, яка лежить в основі формування особистості. Завдання школи – відновити втрачені у наслідок війни перспективні життєві цілі дитини.

Розвиток дитини з ОПП як особистості, результат і продуктивність будь-якої її діяльності у майбутньому, професійне самовизначення, успішність залежить від ступеня сформованості цілепокладаючої функції.

Можливість здійснювати усвідомлене життєве цілепокладання залежить від того досвіду, який дитина здобула у житті. Школа може стати ефективним інструментом формування такого позитивного досвіду, тому що ситуація успіху у навчальній діяльності допоможе учням розвинути особистісно у процесі постановки й реалізації навчальної мети (Л. Виготський, П. Гальперін, В. Мухіна, М. Матюхіна, Л. Славіна, Г. Абрамова).

Результати досліджень низки вчених (Г. Дульнєв, Б. Пінський, Г. Жаренкова, А. Іваненко, Н. Королько, І. Кулагіна, І. Ужченко) засвідчують навіть без стресових ситуацій відносно низький рівень сформованості цілепокладання у дітей з ООП, зокрема з психофізичними порушеннями, та вказують на неготовність до прийняття запропонованих вчителем в якості прикладу життєвих цілей та перенесення їх у власний план майбутніх дій, до неспроможності самостійної постановки життєвих цілей та їх досягнення у майбутньому, а також про недостатню сформованість мотиваційно-вольової сфери особистості як фундаменту формування життєвого цілепокладання.

На основі досліджень і розробок провідних учених у галузі формування цілепокладання в учнів з психофізичними порушеннями (Г. Дульнєв, Б. Пінський, О. Поляков) було розроблено програму розвитку мотиваційно-вольової сфери дітей з ООП, довільної поведінки та формування життєвого цілепокладання.

Програма проходила апробацію на базі Рубіжанського навчально-реабілітаційного центру «Кришталік», Кременської спеціальної загальноосвітньої школи-інтернату I-II ступенів, Херсонської спеціальної загальноосвітньої школи №1, Калінінської спеціальної загальноосвітньої школи-інтернату I-II ступенів та буде застосована на практиці у роботі Дорадчих служб регіонального масштабу з інклюзивної освіти. Першу таку службу буде створено нами як експериментальну у 2018 році на базі РНРЦ «Кришталік».

Основна мета створення програми полягала у визначенні соціально-психологічних та корекційно-педагогічних умов і розробці спеціальної методики формування життєвого

цілепокладання у дітей з ООП у процесі спеціально організованих корекційних занять та перевірки їх ефективності на базі спеціальних загальноосвітніх шкіл, а надалі в умовах інклюзивного навчання.

Підходи до розробки програми формування цілепокладання ґрунтувалися на наступних теоретичних засадах:

1. Процес формування життєвого цілепокладання полягає у створенні образу майбутнього результату дій, розумінні та прийнятті цього образу як основи послідовних практичних або розумових дій. Цілепокладання визначається як стратегічний вибір в умовах невизначеності з розумінням покрокових тактичних дій [2, с. 5].

2. Формування життєвого цілепокладання як процесу, що виникає і розвивається у взаємодії певних напрямів психічного та соціального розвитку, вимагає комплексного підходу, який включатиме розвиток емоційного позитивного досвіду, психічних функцій, мотиваційно-вольової сфери дитини, сфери рефлексії, сфери діяльності і відбувається шляхом постанови позитивної майбутньої мети (Ю. Швалб, Є. Ільїн, А. Коган, Г. Кураєв). Ізольований вплив на окремих компонент комплекс не досягне мети.

3. Прагнення до самоствердження, яке можливо лише при умові відсутності травмуючих зовнішніх обставин і посттравматичного стресу, та орієнтація на майбутню перспективу на основі здобутого позитивного досвіду у житті виступають одним із головних чинників, що спонукають до самозміни, самовизначення шляхом самовдосконалення, адже оптимізація індивідуально-психологічних параметрів підвищує ефективність її функціонування й надає більше шансів у досягненні поставленої мети (Ю. Швалб) [3, с. 29].

4. Одним зі шляхів вирішення проблеми ефективності й зменшення часових і фізичних витрат корекційно-розвивального навчання можна вважати включення даної методики у загальну систему психотерапевтичної допомоги у подоланні дитиною посттравматичного стресу.

5. Стосовно поетапного формування розумових дій і провідної ролі навчання у процесі розвитку (П. Гальперін, Л. Виготський), основу цілепокладання складають розумові дії – покладання мети теоретичною діяльністю (ціле (формування) утворення) та об'єктивно-предметні дії (ціле (здійснення) реалізація). За виконуваними функціями будь-яка дія може бути розділена на три частини: орієнтувальну, виконавчу й контрольну.

6. Психічний розвиток особистості полягає у послідовній зміні окремих форм конкретної діяльності дитини, в ускладненні структури цієї діяльності й у збагаченні психологічних процесів, що розвиваються всередині цієї діяльності. Формування особистості дитини відбувається у властивих віку видах діяльності – ігровій, навчальній та творчій (Л. Виготський, Г. Абрамова, В. Мухіна). Недостатній розвиток цілепокладання у дітей з ООП та його значення у діяльності підкреслює необхідність використання корекційних заходів з формування вмінь прийняття (або постановки) та досягнення цілей.

7. Навчання й виховання дітей з ООП спрямоване на ранню корекцію й компенсацію вторинних відхилень в їхньому розвитку.

Програма формування життєвого цілепокладання була розроблена з урахуванням вікових та специфічних особливостей досліджуваної категорії дітей.

Оскільки діти з ООП мають вельми різні психологічні особливості, великий акцент у системі роботи приділявся потенційним можливостям кожної дитини, а також здійснювався індивідуальний підхід до навчання дітей.

Паралельно з формуванням цілепокладання зверталася увага на розвиток сфер, які є складовими цього процесу:

I. Перша складова – недостатня сформованість вольової сфери: слабкість вольових процесів знижує можливість формування цілепокладання будь-якої діяльності. Тому особлива увага приділялася корекційним заняттям, спрямованим на розвиток самоконтролю у дітей з ООП.

II. Друга складова порушення процесу формування цілепокладання у дітей з ООП – відсутність стійких мотивів діяльності й домінування зовнішньої мотивації до будь-якої діяльності. Для включення учня у діяльність необхідно сформувати у нього відповідальність за власні дії, компетентність дій, яку можливо сформувати тільки створюючи умови успішності діяльності дитини під час розв'язання завдань – вчитель повинен надавати завдання, доступні за складністю та невеликі за обсягом, тим самим забезпечуючи підвищення самооцінки в учнів з низьким рівнем навчальних досягнень, що буде особливо важливе для дітей з ООП, що навчаються в умовах інклюзії серед дітей з нормою розвитку та особливо потребують створення умов для переживання почуттів успіху, задоволення та щастя від самостійно зробленої праці [3, с. 24].

III складова – порушення емоційної сфери дитини, імпульсивність, відсутність самоконтролю дій.

Програма формування життєвого цілепокладання включала 4 етапи:

– діагностичний;

– підготовчий – направлений на розвиток самоконтролю й формування життєвого цілепокладання, як прийняття стратегічної кінцевої та вже виокремлених тактичних проміжних цілей (дітям пропонували мету – чого саме потрібно досягти – й указували алгоритм її отримання з указівкою на проміжну мету);

– основний – направлений на формування життєвого цілепокладання як прийняття кінцевої стратегічної мети та самостійне виокремлення проміжних тактичних цілей (дитині указувалась лише загальна кінцева мета, а як до неї дійти та через вирішення яких проміжних цілей, дитині потрібно було вирішувати самій);

– просунутий етап – направлений на формування цілепокладання як процесу самостійного вибору і прийняття мети та виокремлення проміжної мети (завдання виступає як спонукання до дії, але конкретну мету дії дитина повинна визначити самостійно).

Програма передбачала проведення десяти індивідуальних занять з кожною дитиною окремо.

I етап – діагностичний. Для діагностики використовувалась методика дослідження імпульсивності С. Макарова [4, с. 2-10].

Мета діагностики: вимірювання імпульсивності як відносно стійкої особистісної риси. Призначена для застосування у широких вікових межах у цілях професійної спрямованості та цілепокладання у виборі життєвого шляху, а також для дослідження особливостей поведінки людини.

Імпульсивність суб'єкта – це риса особистості, протилежна цілеспрямованості і обумовлює недостатній самоконтроль у спілкуванні і діяльності, невизначеність життєвих цілей, нестійкість орієнтацій та інтересів (С. Макаров) [4, с. 5].

Якісний аналіз результатів дослідження за методикою Т. Потапенко, В. Лосенкова [5, с. 49-53] свідчить про те, що імпульсивність, тобто спонтанність дій, миттєві неадекватні реакції на ситуацію, схильність діяти без достатнього свідомого контролю, під впливом зовнішніх обставин або у силу емоційних переживань, у дітей з ООП до старших класів знижується з показника 55 балів у 3 класі до 32 балів у 9 класі. У нормі імпульсивність повинна зникнути до 10 років, може проявлятися у дошкільному та молодшому шкільному віці як недолік контролю над поведінкою. При інтелектуальній недостатності

недолік контролю над поведінкою пов'язують з недорозвиненням емоційно-вольової сфери, тому корекція функцій контролю утруднена, але можлива. На це й вказують показники зниження імпульсивності у дітей у старших класах спеціальної загальноосвітньої школи. Але низький рівень цілеспрямованості та його зниження до старших класів говорить про недостатність корекційної та виховної роботи, спрямованої саме на формування цих рис характеру. Корекція повинна проводитися в організації спільної діяльності, в якій виконання рольових правил вимагає стримування власних безпосередніх спонукань і врахування інтересів інших учнів, а також у підлітковому віці у навчальній діяльності. При досягненні підліткового віку імпульсивність навіть при нормі розвитку знову може проявлятися як вікова особливість, пов'язана вже з підвищенням емоційної збудливості у цьому віці. Це теж треба враховувати при підрахунку коефіцієнта для підлітків з ООП.

Отже, в основі низького рівня сформованості життєвого цілепокладання лежать – висока імпульсивність дітей з ООП, та знижені самоконтроль, аналіз і цілеспрямованість дій. На формування цих рис була направлена наша методика.

II етап – підготовчий. Дітей учили досягати простої мети у навчанні, яка виділялася у завданні, планувалося її досягнення, виконувалися дії для досягнення мети.

Для успішного оволодіння самостійним цілепокладанням діти повинні контролювати свою діяльність. З цією метою проводилися спеціальні ігри і вправи на розвиток етапів самоконтролю: попереднього – орієнтування у завданні (для постановки мети, засвоєння зразка, як плану виконання завдання), процесуального – прийняття зразка як правила та плану виконання завдання, та підсумкового – перевірка свого результату відповідно до зразка (чи перевірка результату завдання) як прикладу правильного виконання завдання.

III етап. Для успішного досягнення багатоступінчастої мети діти повинні бачити й виділяти у завданні ті проміжні цілі, за допомогою яких можливе досягнення кінцевої мети.

Отже, у процесі навчання цілепокладання була здійснена низка корекційно-розвивальних завдань: розвиток аналізуючого сприйняття; формування вміння виділяти проміжну мету як шаблону до отримання результату (кінцевої мети); розвиток цілеспрямованості діяльності (уміння утримувати кінцеву мету та працювати згідно з нею); розвиток словесної регуляції у вигляді словесного планування, звіту й пояснювально-супроводжуючого мовлення; розвиток контрольних функцій.

Діти з ООП здатні прийняти стратегічну мету, поставлену вчителем і самостійно відокремити проміжні цілі її досягнення. Це свідчить про можливість формування цілепокладання у таких дітей. Загальними особливостями виконання завдань цими дітьми є більш тривалий час їх виконання, більша кількість помилок, такі діти рідше помічають їх, а помічені їм важко виправляти.

IV етап – формування життєвого цілепокладання як самостійно створеної мети та постановки завдання; прийняття запропонованої вчителем мети, самостійна постановка завдання.

Завдання четвертого етапу активізують розумові операції дітей, самостійність у вибори розв'язання завдань, що приводить до розвитку елементів аналітико-синтетичного мислення, розвитку порівняння шляхів досягнення мети з набутим раніше досвідом, а також розумінню послідовності виконання завдань та співвідношення їх з кінцевою метою. Це приводить до чіткої, цілеспрямованої діяльності дитини.

У програмі формування процесу життєвого цілепокладання особлива увага приділялася процесу планування у діяльності учнів. Планування – це запорука тактичного послідовного виконання дій, направлених на досягнення поставленої мети.

Після впровадження програми формування життєвого цілепокладання у практику роботи експериментальної Дорадчої служби регіонального масштабу з інклюзивної освіти

буде проведено контрольний експеримент, зміст якого передбачає проведення двох серій експериментальних методик, розроблених авторами, що повторюють серії констатувального експерименту:

1 серія – дослідження особливостей саморегуляції, визначення стану сформованості дій самоконтролю, визначення особливостей сформованості завершальних етапів вольової дії (оцінювання, перевірка) у дітей з ОПП в умовах інклюзивного навчання.

2 серія – вивчення рівня розвитку процесів життєвого цілепокладання, базуючись на власному досвіді, але з урахуванням позитивних змін цього досвіду після військових дій у процесі навчання; вивчення рівня розвитку процесу прийняття мети, та особливостей її досягнення.

Таким чином, результати впровадження методики у спеціальних закладах освіти довели, що для формування цілепокладання у дітей з ООП необхідна цілеспрямована робота з відтворення для цього підґрунтя – достатнього розвитку вольової сфери, зокрема етапів самоконтролю, що виконуються у плані практичних дій, уміння розв'язувати проблемно-практичні завдання методом спроб, вербально узагальнювати практичний досвід.

Аналіз результатів дослідження дозволив зробити висновок щодо позитивних змін за результатами корекційної роботи з формування життєвого цілепокладання у дітей з ООП – під час роботи над завданням досліджувані добре сприймали поставлену вчителем стратегічну ціль, розуміли її, приймали та самостійно виділяли проміжні тактичні цілі, які послідовно виконували для досягнення основної мети. Це свідчить про те, що діти з ООП при наявності корекційної роботи та позитивного емоційного зовнішнього фону виявляють потенційну готовність до самостійного життєвого цілепокладання у майбутньому.

В експерименті було впроваджено етап формування життєвого цілепокладання як самостійної постановки стратегічної цілі, але отримані відомості майже не виявили динаміки у покращенні цього процесу, тому можна зробити висновок, що діти з ООП вимагають більш інтенсивного та довготривалого комплексного впливу на розвиток самого процесу життєвого цілепокладання на позитивному досвіді; на рівень розвитку вищих психічних функцій; на розвиток мотивації та вольового компонента.

Таким чином, програму доцільно використовувати як інструмент подолання пост-травматичного стресу, набутого дітьми з ООП у результаті військових дій на Донбасі, шляхом постанови позитивної майбутньої мети. Для цього авторами передбачено створення експериментального проекту – Дорадчої служби регіонального масштабу з інклюзивної освіти у східних регіонах України, та впровадження у роботу Служби програму формування процесів життєвого цілепокладання у дітей з ООП.

Список використаної літератури

1. Статистичний бюлетень показників розвитку психологічної служби та психолого-медико-педагогічних консультацій за 2017-2018 навчальний рік / В.М. Горленко, Н.В. Лунченко, А.А. Мельник та ін. К.: УНМЦ практичної психології і соціальної роботи, 2018. 49 с.
2. Швалб Ю.М. Психологические модели целеполагания. К., 1997. 240 с.
3. Швалб Ю.М. Целеполагающее сознание (психологические модели и исследования). К.: Миллениум, 2003. 152 с.
4. Макаров С.П. Технология индивидуального обучения. Педагогический вестник. 1994. № 1. С. 2-10.
5. Боровський А.Б., Потапенко Т.М., Щекін Г.В. Система методів професійної орієнтації. Методики профорієнтаційної роботи (додатки): Навчально-методичний посібник. К.: МЗУУП. 2013. С. 49-53.

CORRECTION FOR DEVELOPING SKILLS OF SETTING LIFE GOALS IN CHILDREN WITH SPECIAL EDUCATIONAL NEEDS GIVEN

Yuliia Bystrova

*Dragomanov National Pedagogical University,
9, Pyrogova Str., Kyiv, Ukraine, 01601
e-mail: ceasc.edu@gmail.com*

Lidiia Drozd

*Kherson State University,
27, Universytetska Str., Kherson, Ukraine, 73000
e-mail: drozdlidiya301091@gmail.com*

This scientific article deals with the problem of implementing inclusive education in Ukraine regarding the socialization of people with special needs in inclusive education system. This research is devoted to the development and approbation of a corrective programme for developing skills of setting life goals in children with special educational needs (hereinafter referred to as SEN). The article outlines the methodological and theoretical principles of the noted Programme. The major objective of the Programme was to determine the social and psychological, as well as correctional and pedagogical conditions, to elaborate a special methodology for developing skills of setting life goals in children with SEN in the course of specially organized correctional trainings and to evaluate their effectiveness in special general education schools. The article suggests the particular stages of conducting classes for developing skills of setting life goals in children with SEN. The authors also reveal the results of assessing the reasons for the underdevelopment of the life goal-setting skills in children with SEN, namely, the violation of the emotional, volitional, and motivational sphere, the lack and weakness of self-control, impulsivity, the weakness of the analysis and comparison with the gained experience, psychological problems associated with the post-traumatic stress. In addition, this article discusses ways of correcting uncritical and impulsive behavior in adolescents, manifestations of aggressiveness, ostentatious behavior, a tendency toward fear, etc. as aggressiveness, suggestibility, anxiety. The article contains methodological recommendations for educational psychologists on the diagnosis of disorders of the emotional sphere and behavior in adolescents, the formation of goal setting. The research highlights the major key-points and stages of correctional trainings; moreover, it acknowledges the conditions in which the correctional Programme will positively impact future goal-setting skills' development in children with SEN. It is indicated that the Programme should be used as a tool for overcoming the post-traumatic stress acquired by children with SEN. In order to achieve this goal, the authors have developed an experimental project for creating a Regional Inclusive Education Advisory Service.

Key words: setting life goals, special educational needs, correction programme, advisory service.